

Соціальний захист населення: понятійно-категорійний аналіз

У статті аналізуються теоретичні підходи до інтерпретації концепту “соціальний захист”, підкреслюються внутрішньо- і міжгалузеві дискусійні положення, детально розглядаються підходи представників різних наук до дефініції “соціальний захист”, визначаються складові соціального захисту. Констатується існування широкого спектра уявлень та підходів до соціальної відповідальності, політичного гуманізму, акцентів у відносинах між людиною і державою, ролі та значення соціального захисту. Розглянуто теоретичні аспекти соціальної політики в умовах трансформаційної економіки, обґрунтовано основні організаційно-правові форми й види соціального захисту населення на основі теоретичного узагальнення, а також встановлено відповідність організаційно-правових форм і видів соціального захисту населення, розкрито співвідношення понять “соціальний захист населення” та “соціальне забезпечення”.

Ключові слова: соціальний захист, система, держава, соціальна політика, соціальне забезпечення, державне управління.

Лаврухин В.В. Социальная защита населения: понятийно-категориальный анализ

В статье анализируются теоретические подходы к интерпретации концепта “социальная защита”, подчеркиваются внутри- и межотраслевые дискуссионные положения, подробно рассматриваются подходы представителей различных наук к рассмотрению дефиниции “социальная защита”, определяются составляющие социальной защиты. Констатируется существование широкого спектра представлений и подходов к социальной ответственности, политического гуманизма, акцентов в отношениях между человеком и государством, роли и значения социальной защиты. Рассмотрены теоретические аспекты социальной политики в условиях трансформационной экономики, обоснованы основные организационно-правовые формы и виды социальной защиты населения на основе теоретического обобщения, а также установлено соответствие организационно-правовых форм и видов социальной защиты населения, раскрыто соотношение понятий “социальная защита населения” и “социальное обеспечение”.

Ключевые слова: социальная защита, система, государство, социальная политика, социальное обеспечение, государственное управление.

Lavrukhin V.V. Social protection of the population: concepts and categorical analysis

The article considers theoretical approaches to the interpretation of the concept of “social protection”, highlights the intra- and interbranch controversial provisions, describes in detail the approaches of representatives of different sciences to consider the definition of “social protection”, determines components of social protection.

Reorientation of strategy of social protection from assistance (passive component of protection) to create equal opportunities for these citizens group when they can freely realize their own life needs, abilities and creative potential (the active component of protection), demanded to change both components of social protection and its functions. Under these conditions the need of a state-managed system of social protection with various mechanisms of public administration of it greatly increases. So, the Ukraine’s public policy of social protection forms in such direction.

Social protection in the XXI century is the subject of research and element of apparatus criticus of different sciences and their branches - philosophy, sociology, law (jurisprudence), economics, labour economics, social management, management theory, social work, etc. Today each of these sciences recognizes the need and importance of social protection for society, but explores only a part of this social phenomenon, showing its limitations, primarily, in the approach to the definition of this socio-economic phenomenon. So, from own visual field, lawyers can consider the social protection as a set of human rights and legal guarantees for the implementation of these rights, economists – as part of the public sector or social state policy regarding population, social scientists – as a necessary social institution, social workers - as part of its practical activity in regard to various population groups, etc., and these points of view often overlap or even flow from science to science.

It may be noted not only inter-, but also intra-scientific differences in approaches and formulations that are consistently emphasized by almost all authors who attempts in their works

to summarize existing approaches to the concept of "social protection". The author notes that not all scientists operate in their studies with categorical notions of social protection that is caused, in our opinion, by the prevailing narrow approach within separate sciences as well as some theoretical simplicity, adopted recently in the research and publications on social important issues.

As a result of author's analysis of existing sources can be concluded that most researchers of social protection use an instrumental approach and consider the phenomenon of social protection in the broad and narrow sense, defining it primarily as a set of (system, complex) any measures, actions, programs, strategies and etc., at least – as a system of guarantees (obligations – economic, legal and social, socio-economic, political and etc.), the system of social relations, policy or system of public policy, the obligation of the state, social mechanism, a social institution. This system (complex, policy) mainly aims at: enforcing of human rights (social and other); providing social guarantees, a dignified life (quality of life) of a person or population groups, satisfaction of needs; assistance incomes of population in special situations, creating the conditions for self-actualization, etc. In this context, the object of social protection is a person, including his financial or social status, regardless of gender, age, nationality, etc., as well as various groups and communities (including workers, employees, population, etc.). A social protection as social phenomenon appeared in relatively advanced stages of human development (capitalism, socialism, industrial society, etc.).

Accordingly, we can conclude that social protection should be seen as a category that reflects the complex of relations in the society about the production, distribution and redistribution of social product in order to ensure adequate social adaptation and integration of individuals who can not cope with the negative effect of social risks.

Categorical status of social protection emphasizes the objectivity of its existence as timeless socio-economic and socio-cultural phenomenon and requires the formation of a general theory of social protection within the social sciences.

Key words: social protection, system, state, social policy, social implementation, public administration.

Постановка проблеми. Переорієнтація стратегії соціального захисту від забезпечення (пасивна складова захисту) до створення для цієї категорії громадян суспільства рівних можливостей, в якому вони зможуть безперешкодно реалізовувати власні життєві потреби, здібності та творчий потенціал (активна складова захисту), висунули вимогу щодо зміни як складових соціального захисту, так і його функцій. За таких умов значно зростає потреба у створенні керованої державою системи соціального захисту із застосуванням різноманітних механізмів державного управління нею. Саме в цьому руслі в Україні здійснюється формування державної політики соціального захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальний захист у наш час є предметом вивчення й елементом наукового апарату цілої низки наук і їх галузей, зокрема філософії, соціології, права, педагогіки, економічної теорії, економіки праці, соціального менеджменту, державного управління, соціальної роботи і т.д. Проблемам соціальної захищеності і соціального захисту населення в індустріальному суспільстві присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних авторів: М.Білинської, Н.Волгіна, Е.Гансової, Е.Гонтмахера, М.Горелова, Б.Гурне, Г.Еспінг-Андерсена, М.Кравченко, О.Морозової, М.Огай, Г.Райта, Б.Ракитського, Н.Рімашевської, В.Роїка, Р.Тітмуса, О.Холостової, Л.Якушева, С.Янової та ін.

Однак за наявності чималої кількості напрацювань вітчизняних та зарубіжних учених з проблематики соціального захисту населення існує потреба в подальшому дослідженні цієї сфери соціальної політики. Це зумовлено недостатнім рівнем розробки теоретичних підходів до визначення сутності соціального захисту населення, його компонентів. Тому обґрунтування теоретичного забезпечення соціального захисту, узагальнення теоретичних проблем державного управління

системою соціального захисту є вкрай актуальним, що й зумовило вибір теми дослідження.

Метою статті є категорійний аналіз концепту “соціальний захист”.

Виклад основного матеріалу. Соціальний захист у ХХІ ст. є предметом вивчення й елементом наукового апарату цілої низки наук і їх галузей – філософії, соціології, права (юриспруденції), економічної теорії, економіки праці, соціального менеджменту, теорії управління, соціальної роботи і т.ін. Кожна з цих наук сьогодні визнає необхідність і значущість соціального захисту для суспільства, проте досліджує лише частину цього суспільного явища, проявляючи свою обмеженість, передусім у підходах до визначення даного соціально-економічного феномену. Так, виходячи з власного наочного поля юристи можуть розглядати соціальний захист як сукупність прав людини і юридичних гарантій по реалізації цих прав, економісти – як частину суспільного сектору або соціальної політики держави відносно населення, соціологи – як необхідний соціальний інститут, соціальні працівники – як елемент своєї практичної діяльності відносно різних категорій населення і т. ін., і часто ці точки зору перетинаються або навіть перетікають із науки в науку.

Можна відзначити не тільки між-, а і внутрішньонаукові відмінності в підходах і формулюваннях, що незмінно наголошується практично всіма авторами, що намагаються у своїх роботах узагальнити існуючі підходи до визначення концепту “соціальний захист” [3; 4; 6; 7; 15]. Необхідно відзначити також, що не всі вчені оперують у своїх дослідженнях саме *категорійними* уявленнями про соціальний захист, що зумовлене, на наш погляд, як переважаючим вузькопрофільним підходом у межах окремих наук, так і певною теоретичною спрощеністю, прийнятою останнім часом у наукових дослідженнях і публікаціях із соціально значущих питань. Прикладом особливо спрощеного підходу в цьому контексті може служити таке формулювання: “Соціальний захист – це система задоволення матеріальних, духовних і інших потреб людини” [16]. На наш погляд, це пояснюється тим фактом, що велика частина загальноприйнятих на сьогодні (зокрема юридичних) норм з питань соціального захисту була розроблена в межах системи ООН, і через свій ранг відповідні формулювання в більш-менш адекватному перекладі часто служать теоретичною основою тих або інших сучасних наукових досліджень з питань соціального захисту. У зв’язку з цим досить показово, що в 1993 р. на черговій сесії Міжнародної конференції праці було заявлено, що “створення систем соціального страхування на початку ХХ ст., їх подальший розвиток і перетворення у всебічні системи соціального забезпечення, а потім еволюція практично універсальної системи соціального захисту – такий один з основних етапів соціального розвитку в двадцятому сторіччі” [8], а в 2001 р. в доповіді генерального секретаря ООН під соціальним захистом у цілому було запропоновано розуміти “комплекс стратегій і програм державного і приватного сектора, здійснюваних суспільством у зв’язку з різними непередбачуваними обставинами з метою компенсації відсутності або істотного скорочення доходів від трудової діяльності, надання допомоги сім’ям з дітьми, а також забезпечення людей медичним обслуговуванням і житлом” [23, с. 4]. Згідно з використовуваним багатьма українськими дослідниками широким визначенням Міжнародної організації праці, соціальний захист – це “захист, який суспільство забезпечує своїм членам за допомогою набору суспільних заходів від економічних і соціальних лих, які зумовлені припиненням або істотним зниженням заробітчанства в результаті хвороби, пологів, виробничих нещасних випадків, безробіття, інвалідності, старості і смерті; забезпечення медичної допомоги, забезпечення субсидій сім’ям з

дітьми” [28]. Таке розуміння соціального захисту пропонує, у свою чергу, певний методичний підхід, задаючий тон науковим дослідженням у соціальній сфері, що і виявляється при визначенні суті дефініції “соціальний захист” різними дослідниками. У зв’язку з цим можна відзначити, що економісти виділяють кілька підходів до визначення складу понятійного апарату соціального захисту: політекономічний, методичний (інституційний) і інструментальний [19, с. 14], додатково ми б виділили: функціональний, системний і нормативний. Водночас існує і ще ширше тлумачення міжнародного терміна “соціальний захист”, під яке підпадають не тільки традиційні системи соціального страхування і забезпечення, а й ті галузі соціальної інфраструктури, які сьогодні можна відносити до системи відтворення населення (освіта, охорона здоров’я, суспільний транспорт, муніципальне житло, охорона навколишнього середовища) [24, с. 10–12].

Розглянемо детальніше підходи представників різних наук до розгляду дефініції “соціальний захист”.

Первинним у цьому плані, на нашу думку, є право, зокрема конституційне, оскільки для ХХ ст. уже природно, що більшість існуючих економічних відносин юридично детермінована, тобто має первинне і визначене закріплення в положеннях національного і міжнародного законодавства. І хоча ідея власне “економічній” конституції виникла спочатку на початку ХХ ст. і активно розроблялася і використовувалася німецькими економістами (Е. фон Беккерат, О.Бем-Баверк, В.Ойкен, Г.Гросманн-Дорт і ін.) [2], цілеспрямована діяльність О.Бем-Баверка по “юридичній адаптації цієї концепції” [2, с. 12] дала змогу створювати вже юридичні теоретичні основи конституційного закріплення основ економічного порядку, що враховує так звані “економічні права” індивідів (право на працю і т.ін.). Соціальні права надалі були сформульовані в низці документів Організації Об’єднаних Націй (Загальна декларація прав людини 1948 р., Пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Пакт про громадянські і політичні права (1966 р.) та ін.) і Міжнародної організації праці, визнаних джерел міжнародного права соціального забезпечення [11, с. 63]. Основоположні документи Європейського співтовариства також містять перелік основних соціальних прав громадян, у тому числі і у сфері соціального захисту (Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Європейська соціальна хартія 1961 р., Європейський кодекс про соціальне забезпечення 1968 р., Угода про соціальну політику Амстердамського договору 1997 р. і ін.). Низка нових конституцій післявоєнного світу ілюструє дану тезу, оскільки в тексті основного закону капіталістичної (умовно) країни стали відображатися не тільки загальні, а й економічні права та обов’язки громадян, визначаючи, тим самим, і спрямованість соціально-економічних відносин, зокрема у сфері соціального захисту. Наприклад, у чинній Конституції Японії до основних прав в економічній сфері фахівці відносять: право на вибір професії (ст. 22), право власності (ст. 29), право на відшкодування збитку (ст. 16 і 17), свободу вибору і зміни місця проживання (ст. 22), право на освіту (ст. 26), право на працю (ст. 27), права трудящих на створення своїх організацій, колективні переговори і інші колективні дії (ст. 27, 28), економічну рівноправність (ст. 14) [27, с. 176]. Конституція Швейцарії 1999 р. замінила чинне за Конституцією 1874 р. право “свободи торгівлі і ремесла” на основне право “економічної свободи”, яке визначає всю решту економічних прав (свободу договорів, права і свободи у сфері праці, свободу вибору місця проживання і ін.) [30, с. 313]. Хартія основних прав Європейського Союзу в преамбулі встановлює п’ять основних об’єктів свободи

переміщення (осіб, товарів, послуг, установ і капіталів), у ст. 76 гарантує свободу підприємництва, а в ст. 77 – право власності [29, с. 11–30].

Зрозуміло, що юридична наука у своїх дослідженнях соціального захисту спирається на власний науково-методологічний апарат, який заснований на понятті права. Оскільки з позицій міжнародних організацій “*social security*”, яка трактується в українських перекладах звичайно як “соціальне забезпечення”, а також “соціальна безпека” і вже пізніше як “соціальний захист”, належить безпосередньо до прав людини (ст. 22 Загальної декларації прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [9], то ці права і є відправним моментом для більшості юристів для розуміння сутності дефініції “соціальний захист”. У зв’язку з цим слід зазначити, що в офіційному україномовному тексті вказаної декларації міститься певна (на нашу думку) помилка перекладу, яка, у свою чергу, формує подальші не зовсім правильні і навіть зовсім неправильні міркування правознавців з приводу прав і обов’язків держави відносно соціального захисту. Так, існуючий *офіційний* переклад відкриває досить широку дискусію правознавців про “право на соціальне забезпечення” (замість “права на соціальну безпеку”), тоді як виходячи з контексту статі Декларації словосполучення “*social security*” в ст. 22 має перекладатись як “соціальна безпека”, а не “соціальне забезпечення”, яке в українській стилістиці має абсолютно певне значення, а в ст. 23 “*social protection*” – як “соціальний захист”, а не “соціальне забезпечення”. Дискусія з приводу обов’язків держави щодо забезпечення соціальної безпеки була б, як нам видається, і наочнішою, і кориснішою, і позитивнішою як із теоретичного, так і з практичного погляду.

У зв’язку з цим, спираючись на власні уявлення про необхідність вирішення соціальних питань з позицій соціальної справедливості і соціальної безпеки, вітчизняна юридична наука пропонує розглядати соціальний захист як систему прав і обов’язків, що дають змогу досягати соціальної безпеки з урахуванням вимог соціальної справедливості через захист особливих (соціальних) прав (під соціальними правами більшість вітчизняних учених фактично має на увазі права, описані ст. 37–42 Конституції України. Найширше формулювання визначає соціальний захист опосередковано – як “спеціальну систему (інститут), що дає можливість людині реалізувати свої соціальні права в соціальній державі, при цьому соціальні права обмежуються правами на отримання матеріальних благ за певних умов у певних ситуаціях за рахунок економічних можливостей суспільства” [16, с. 130–135]. Тобто система соціального захисту має допоміжний стосовно соціальних прав людини характер, будучи якимось, хоч і обов’язковим, механізмом реалізації цих прав, і існує, відповідно, тільки в умовах досягнення найрозвиненішої форми державного устрою – соціальної держави. Тим часом, як нам видається, оскільки соціальний захист у тих або інших формах існував до виникнення і права, і науки права, і самої концепції соціальної держави, то й пропоноване визначення не повністю відображає суть соціального захисту як суспільного явища, хоча вузьке трактування “соціального права” досить показове і навіть “заразливе” для концептуальних економістів. Наприклад, навіть в “Економічній енциклопедії” 1999 р. під соціальним захистом розуміється “важлива функція держави по забезпеченню основних *соціальних* прав людини на основі міжнародних і національних норм” [25, с. 207], а в дослідницьких соціально-економічних проектах вона розуміється як: “комплекс програм, здійснюваних з метою задоволення основних потреб і реалізації основних прав громадян, що гарантуються Конституцією України: можливість отримання засобів

для існування, наявність роботи, освіта, житло, медичні послуги, тобто забезпечення соціально-прийняттого рівня життя населення” [4]. Водночас поширеним є розуміння соціального захисту в широкому (“система соціальних відносин, за яких індивід здатний самостійно потурбуватися про себе, створити умови для життєдіяльності і духовного розвитку” [17, с. 13]) і вузькому (“конкретна політика держави, яка прагне правовими методами забезпечити задовільне або хоча б безбідне існування тим групам населення, які перебувають в особливо складному матеріальному стані, і не здатні без зовнішньої підтримки поліпшити його” [17, с. 13]) значеннях. На нашу думку, з подачі агресивних правозахисників об’єктивна амбівалентність “прав” і “обов’язків” не завжди враховується сучасними юристами, і в їх міркуваннях часто превалює безумовність “права”, без вказівки на джерело їх забезпечення, тоді як економісти віддають перевагу швидше обов’язкам, хоча і не в юридичному значенні цього слова.

Подвійний аспект розгляду соціального захисту – в широкому і вузькому значеннях – прийнятий і у соціологів. Широкому розгляду сприяє як визнане існування макро- і мікросоціології, так і загальна широта самого предмета соціології, до якого останнім часом відносять “закономірності формування, функціонування і зміни соціальних спільнот, відносин між ними, соціальних інститутів, суспільних систем і їх структур, взаємозалежність суб’єктів соціального життя, засобів життєздійснення” [7, с. 18]. Стосовно соціального захисту це означає, що “в широкому значенні повинно йтися про систему соціальних відносин, за яких індивід здатний самостійно поклопотатися про себе, створити умови для власної і своїх дітей життєдіяльності. У вузькому значенні під цим розуміється соціальна політика держави, яка намагається адміністративними заходами забезпечити задовільне або хоча б стерпне існування тим групам населення, які перебувають в особливо складному становищі і не здатні без зовнішньої підтримки поліпшити його” [15]. У наведеному прикладі, на наш погляд, невиправдано опускається необхідна і безумовна економічна складова відносин, що якраз створює умови для життєдіяльності. Зрозуміло також, що соціальна політика держави не може бути повністю тотожна “соціальному” захисту, який може включати і недержавні елементи, а “особливо складне становище” повинне визначатися об’єктивними, зокрема економічними, критеріями.

Деякі вчені вважають, що “соціальний захист у широкому значенні цього слова припускає забезпечення відтворення соціально-економічних відносин у всіх сферах суспільства, на відміну від вузького трактування її функцій, реалізація яких відтворює лише обмежений (частковий) спектр суспільних відносин”, проте відносить цілісний механізм соціального захисту виключно до ринкової економіки [3]. На наш погляд, один тільки соціальний захист не може забезпечувати відтворення всіх соціально-економічних відносин у всіх сферах суспільства, для цього існує багато інших умов і механізмів. Крім того, соціальний захист має місце не тільки в ринковій, а і у традиційній, і, тим більше, в плановій економіці, де він розвивався ще активніше.

Цікавий також широкий, можна навіть сказати, природничо-науковий, підхід О.Т.Лебедева до характеристики системності соціального захисту, завдяки якому соціальний захист населення одночасно можна розглядати як “...забезпечення матеріальних умов життєдіяльності людини як родової істоти (біологічного виду) і суспільної істоти (людини розумної);

– організаційну систему духовних передумов... захищаючих особу людини, її гідність, права;

- систему соціальних інститутів суспільства, що формують духовну атмосферу;
- систему актів законодавчої, виконавчої і судової влади, спрямованої на формування умов соціального захисту особи, населення в цілому;
- систему матеріального виробництва, спрямовану на відтворення необхідних умов життєдіяльності всього суспільства в цілому;
- соціокультурну базу, що склалася, у вигляді правил, традицій, ... які служать соціальному захисту населення” [13, с. 8–12].

Рівнями такої системи соціального захисту автори називають (по низхідній): рівень планети (популяції), держави, регіону, населеного пункту, особи, при цьому соціальний захист повинен мати механізми захисту об’єктів один від одного, наприклад суспільства – від світової спільноти і т.д. [13, с. 8–12]. На наш погляд, у переліку характеристик явно переважають духовні і культурні компоненти над економічними і організаційними, крім того, захисні функції, безумовно, властиві людській популяції на будь-якому рівні, і їх спрямованість амбівалентна (суспільство може захищати індивіда і захищатися від індивіда з однією і тією ж самою метою – метою самозбереження), проте використовувати в даному випадку необхідно інші терміни, розділяючи різні види захисту, а також природні і спеціально організовані форми захисту в суспільстві.

Такий науковий напрям, як “соціальний менеджмент” також розглядає широкий і вузький підходи, проте фактично обидва вони все одно обмежуються рамками тільки державної діяльності, оскільки: “...в широкому значенні – це діяльність держави по втіленню в життя цілей і пріоритетних завдань соціальної політики, реалізації сукупності законодавчо закріплених економічних, правових і соціальних гарантій, що забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав, у тому числі і на гідний людини рівень життя, необхідний для нормального відтворення і розвитку особи, ... у вузькому – це комплекс цілеспрямованих конкретних заходів економічного, правового і організаційного характеру для підтримки найуразливіших верств населення, у тому числі і насамперед від негативних проявів (наслідків) процесів перехідного періоду в проведенні реформ і руху до ринку” [22, с. 57], або – “діяльність держави по забезпеченню розвитку особи” [26, с. 9]. Тим часом, на наш погляд, соціальний захист виходячи з логіки природного відбору і історії розвитку соціуму є безумовною функцією, в першу чергу, окремої людини або малого людського товариства, і тільки тоді – держави як особливого органу управління територіально обмеженим соціумом.

Різні галузі економічної науки також по-різному можуть трактувати як загальне уявлення про соціальний захист, так і вузькі визначення соціального захисту окремих категорій населення або територій.

Наприклад, Б.Ракитський, часто цитований різними дослідниками соціального захисту, вважає, що соціальний захист реалізується для найманої праці у формі соціальної захищеності, яка визначається як похідне двох чинників: суспільного устрою і режиму управління, тому в широкому значенні соціальна захищеність є тим громадським порядком, в якому суб’єкти можуть спиратися на суспільний устрій при висуненні і відстоюванні своїх інтересів і положення в суспільстві [18]. Можна тут погодитися, що соціальна захищеність як стан (індивіда) є результатом якихось дій по соціальному захисту, а “положення в суспільстві” є змінною багатofакторною характеристикою, враховуючи об’єктивну ієрархічність соціуму і тимчасові характеристики перебування конкретного індивіда в статичному суспільному

положенні (інтеграції в соціум), проте, оскільки “захищеність” є результатом, то, враховуючи мінливість умов соціуму, прийняти її за власне “громадський порядок” ніяк не можна.

Максимально можливий широкий підхід демонструється в енциклопедії “Соціальна політика”, підготовленій колективом авторів Російської академії державної служби (РАГС) за редакцією Н.А.Волгіна: розуміючи під соціальним захистом “один з механізмів взаємодії особи і соціуму, який полягає в системі економічних, організаційних, адміністративних, правових заходів, здійснюваних суспільством, локальним суспільством, державою, іншими соціальними інститутами, які покликані запобігати несприятливим діям на людей з боку соціального середовища і пом’якшувати наслідки таких дій”, до механізмів забезпечення соціального захисту автори відносять “систему правових норм відповідного напрямку, правоохоронні органи, державні і муніципальні органи, покликані надавати матеріальну і організаційну допомогу тим, хто її потребує, профспілки та інші суспільні організації, що захищають права й інтереси різних груп і категорій населення, вільний друк, інституціалізовану систему надання громадянам безкоштовних і пільгових медичних та освітніх послуг” [21, с. 295–296]. Тобто, по суті, практично всі соціальні інститути і суб’єкти, створювані в так званих демократичних суспільствах, можуть бути, на думку авторів, елементами соціального захисту. На нашу думку, “надання соціального захисту в конкретних випадках” присутнє серед переліку функцій вказаних суб’єктів соціальної взаємодії, проте основною їх функцією бути не може. Тому хоча, дійсно, суспільство за все своє існування виробило безліч механізмів саморегуляції, що сприяють постійному суспільному відтворенню, у тому числі і організаційно оформлених у рамках держави, але, на наш погляд, неправомірно будь-які охоронні заходи нормального (прийнятого в даному суспільстві) людського стану відносити саме до соціального захисту. У пізнішому виданні РАГС А.Н.Аверін вважає, що “соціальний захист – це основний, але не єдиний вид захисту людини... це захист від негативної дії несприятливих чинників соціального середовища” [1, с. 3]. Ми можемо частково погодитися з таким твердженням.

У результаті проведеного нами аналізу існуючих джерел можна зробити висновок про те, що значна частина дослідників соціального захисту використовує інструментальний підхід і розглядає феномен соціального захисту в широкому і вузькому значеннях, визначаючи його передусім як сукупність (систему, комплекс) якихось заходів, дій, заходів, програм, стратегій і т.ін., рідше – як систему гарантій (зобов’язань – економічних, правових і соціальних, соціально-економічних, політичних і ін.), систему суспільних відносин, політику або систему державної політики, обов’язок держави, суспільний механізм, соціальний інститут. Ця система (комплекс, політика, в основному спрямована на: дотримання прав людини (соціальних і інших); забезпечення соціальних гарантій, гідного життя (якості життя) людини або окремих груп населення, задоволення потреб; підтримку доходів населення в особливих ситуаціях, створення умов самореалізації і т.д. У такому контексті об’єктом соціального захисту зрештою є людина, зокрема її матеріальне або суспільне становище, незалежно від її статі, віку, національності і т. ін., а також різні групи і спільності (зокрема трудящі, працевзайняті, населення і ін.), сам же соціальний захист як суспільне явище виник на відносно пізніх стадіях розвитку людського суспільства (капіталізм, соціалізм, індустріальне суспільство і т.ін.). Таким чином, одна частина пропонованих на сьогодні визначень соціального захисту може

стосуватися тільки історично обмежених періодів – наприклад індустріального періоду (суспільства), періоду капіталізму або соціалізму і т.ін., а інша буде обмежена рамками певних суб'єктно-об'єктних категорій – держави, зайнятих, дітей, інвалідів, жінок, людей похилого віку і т.ін. Розуміння встановлених конкретними дослідниками меж дає підстави нам розглядати як *окремі випадки загальної теорії* всі існуючі наукові точки зору в рамках відповідного їм історичного періоду еволюції соціального захисту або відповідних суб'єктно-об'єктних категорій.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного можна зробити висновок про те, що соціальний захист має розглядатися як категорія, що відображає *сукупність відносин, які складаються в суспільстві з приводу виробництва, розподілу і перерозподілу суспільного продукту з метою забезпечення адекватної соціальної адаптації і інтеграції індивідів, не здатних самотійно справитися з негативною дією соціальних ризиків.*

Категорійний статус соціального захисту підкреслює об'єктивність його існування як *позачасового* соціально-економічного і соціокультурного феномену та вимагає формування цілісної (загальної) теорії соціального захисту в межах суспільних наук.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні та виробленні конкретних пропозицій щодо соціального захисту населення, спрямованих на забезпечення оптимального розвитку соціальних відносин та задоволення потреб суспільства як загалом, так і окремого громадянина.

Список використаних джерел

1. *Аверин А. Н.* Государственная система социальной защиты населения : учеб. пособие / А. Н. Аверин. – М. : Изд-во РАГС, 2007. – 124 с.
2. *Андреева Г. Н.* Концепция “экономической конституции”: прошлое и настоящее / Г. Н. Андреева // Концепция “экономической конституции”: Современные исследования : сб. науч. тр. / РАН ИНИОН ; Центр соц. научн.-информ. исслед. Отдел правоведения ; отв. ред. Г. Н. Андреева. – М., 2008. – 136 с. – (Серия: Правоведение). – С. 10–24.
3. *Берданова О.* Шляхи вдосконалення діяльності органів місцевого самоврядування щодо надання послуг соціального захисту / О. Берданова, Н. Гринчук // Вісн. НАДУ. – 2004. – № 1. – С. 293–297.
4. *Бідак В.* Складові системи державного регулювання соціального розвитку і соціального захисту / В. Бідак // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 1. – С. 35–41.
5. Всеобщая декларация прав человека : утв. и провозглашена 10 дек. 1948 г. – М. : Права человека, 1996. – 15 с.
6. *Гансова Е. А.* Методологічні засади соціальної політики / Е. А. Гансова // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Вип. 12. – Одеса, 1997. – С. 84–91.
7. *Горностаєва Л.* Проблеми соціально-культурної реабілітації інвалідів / Л. Горностаєва // Соціальний захист. – 2003. – № 3. – С. 26–27.
8. *Городяненко В. Г.* Соціологія : підручник / В. Г. Городяненко ; за ред. В. Г. Городяненка. – К. : Академія, 2006. – 543 с.
9. Доклад Генерального директора Международного бюро труда МОТ (часть 1) [Электронный ресурс] // Международная конференция труда. 80 сессия. – МБТ, Женева, 1993. – Режим доступа : <http://yandex.ua/yandsearch?text=141>
10. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/Overview/rights.html>
11. Європейський кодекс соціального забезпечення [Електронний ресурс] : Міжнародний документ від 6 листоп. 1990 р. № ETS № 139 // Офіц. сайт Верхов. Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_651

12. *Кобзева С. И.* Источники права социального обеспечения России : монография / С. И. Кобзева. – М. : Проспект, 2009. – 240 с.
13. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
14. *Лебедев О. Т.* Социальная защита населения / О. Т. Лебедев, С. А. Язвенко. – СПб. : Изд-во С.-Петербурга. гос. инженер.-экон. акад., 1999. – 114 с.
15. *Лукашевич М. П.* Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович. – 2-ге вид., допов. і випр. – К. : МАУП, 2003. – 168 с.
16. *Малярова Н. В.* Социальная защита детства: концептуальный подход / Н. В. Малярова, М. И. Несмеянова // Социолог. исслед. – 1991. – № 4. – С. 79–83.
17. *Миронова Т. К.* Право и социальная защита / Т. К. Миронова. – М. : Права человека, 2006. – 336 с.
18. Право социального обеспечения в России : учебник / М. О. Буянова, К. Н. Гусов и др. ; под ред. К. Н. Гусова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2005. – С. 13.
19. *Ракитский Б.* Социальная защищенность и ее типы / Б. Ракитский // Вопр. экономики. – 1992. – № 7. – С. 4–17.
20. *Роик В. Д.* Основы социального страхования: организация, экономика и право / В. Д. Роик. – М. : Изд-во “РАГС”, 2007. – 456 с.
21. Социальная защита населения: рос.-канад. проект / под ред. Н. М. Римашевской. – М. : РИЦ ИСЭПП, 2002. – 135 с.
22. Социальная политика [Электронный ресурс] : энциклопедия / под ред. Н. А. Волгина. – М. : Альфа-Пресс, 2006. – Режим доступа : http://www.bestbook.ru/userfiles/books/pdf/Pages%20from%20Volgin_encicklop.pdf
23. Социальный менеджмент : учебник / под ред. Д. В. Валового. – М. : ЗАО “Бизнес школа “Интел-Синтез”, Акад. труда и соц. отношений, 2000. – 384 с.
24. Усиление социальной защиты и уменьшение уязвимости в условиях глобализации в мире [Электронный ресурс] : Доклад генерального секретаря ООН. Экономический и Социальный Совет. Февраль 2001 г. – Режим доступа : http://www.rcicd.org/pub/entity/RC_Section/4033/img/multilateral_international_institutions_toolkit.pdf
25. *Хижный Э.* Государственная система социальной защиты граждан в странах Западной Европы : монография / Э. Хижный. – М. : РАН ИНИОН, 2006. – 272 с.
26. Экономическая энциклопедия / под ред. Л. И. Абалкина. – М. : Экономика, 1999. – 1055 с.
27. *Юдин В. П.* Социальная защита: понятие, сущность, границы : учеб.-метод. пособие / В. П. Юдин. – Казань : Казан. гос. технол. ун-т, 1995. – 121 с.
28. *Fahje A.* Wirtschaftsverfassungsrecht in Japan. – Koln; Berlin; Munchen : Carl Heymanns Verl. GmbH, 2007. – 124 p.
29. Introduction on the Social Security. International Labor Office. Geneva, 1984 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ezinearticles.com/?Introduction-To-Social-Security-Benefits&id=732964>
30. *Haberle P.* Siete tesis para una teoria constitucional del mercado // Revista de dere cho comunitario Europeo. – Granada, 2006. – N 5. – P. 11–30.
31. *Richli P.* Grundriss des schweizerischen Wirtschaftsverfassungsrechts / P. Richli. – Bern : Stampfli Verl. AG, 2007. – 123 p.